

Сфери практики

Аналітична рубрика

Судова практика

Забезпечення однакового застосування норм права

стор. 18

Юридичний бізнес

Тайм-менеджмент для юристів: місія (не)здійсненна?

стор. 23

Тенденції судової практики крізь призму рішень Верховного Суду

15.12.2018 р. Верховний Суд відсвяткував першу річницю від початку своєї роботи. За цей час ВС розглянув десятки тисяч справ, прийняв сотні постанов, у яких відображені правові висновки, спрямовані на забезпечення єдності судової практики та прогнозованості судових рішень. За перший рік діяльності найвищий орган судової влади вирішував багаторічні суперечки щодо застосування норм права, відступав від позицій Верховного Суду України, які протягом тривалого часу критикувалися юридичною спільнотою, та навіть інколи змінював судову практику, направляючи її в протилежному напрямку. Пропонуємо розглянути більш деталь-

но окремі рішення Верховного Суду, які певним чином змінили парадигму судової практики в сімейних, адміністративних та цивільних спорах.

Новий досвід

Одним зі знакових рішень нового Верховного Суду у 2018 р. стало рішення у справі про відмову територіальних органів Державної міграційної служби у видачі громадянам України паспортів у формі книжечки. Насамперед, варто зазначити, що в цьому випадку Велика Палата Верховного Суду вперше в історії українського судочинства здійснювала розгляд апеляційної скарги на постанову Касаційного адміністративного су-

ду у складі Верховного Суду, прийняту останнім у зразковій справі №806/3265/17 (Пз/9901/2/18).

Спір полягав у тому, що управління Державної міграційної служби України відмовило позивачу та іншим особам, які надалі приєдналися до апеляційної скарги, у виготовленні паспорта громадянина України за зразком 1994 р., оскільки з 01.11.2016 р. паспорт виготовляється лише у формі пластикової картки типу ID-1, що містить безконтактний електронний носій.

Суд першої інстанції, яким у цьому випадку виступав Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду, відмовив у задоволенні позову,

оскільки дії/бездіяльність Управління ДМС ґрунтувалися на правильному застосуванні норм законодавства, що регулює спірні правовідносини, а також відповідали критеріям, визначеним ч. 2 ст. 2 КАС України (зокрема, критеріям законності, обґрунтованості, пропорційності та розсудливості). Така позиція відповідала сформованій в адміністративному судочинстві парадигмі, яка полягала у неможливості зобов'язати суб'єкт владних повноважень вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення у разі відсутності ознак протиправності таких дій чи бездіяльності.

Продовження на стор. 16

Тенденції судової практики крізь призму рішень Верховного Суду

Михайло ВОЙЦЕХОВСЬКИЙ,
юрист ЮФ «Антика»

Закінчення. Початок на стор. 9

Однак Велика Палата Верховного Суду, переглядаючи цю справу, дійшла висновку, що такі зміни в законі не лише звужують, але й фактично скасовують право громадянина на отримання паспорта у вигляді паспортної книжечки без безконтактного електронного носія персональних даних, який містить кодування його прізвища, ім'я та по батькові, залишаючи тільки право на отримання паспорта громадянина України, який містить безконтактний електронний носій. Це є безумовним порушенням вимог ст. 22 Конституції України, яка забороняє у разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів звужувати зміст та обсяг наявних прав і свобод, не відповідає вимогам якості закону (тобто втручання не було «встановлене законом»), не було «необхідним у демократичному суспільстві» в тому сенсі, що воно було непропорційним цілям, які мали бути досягнуті, не покладаючи на особу особистий надмірний тягар. Суд вважає, що зазначене допускає свавільне втручання у право на приватне життя в контексті неможливості реалізації права на власне ім'я, що становить порушення ст. 8 Конвенції.

Велика Палата Верховного Суду погодила, що Управління ДМС щодо відмови у видачі паспорта громадянина України у формі книжечки відповідають вимогам закону. Водночас Велика Палата Верховного Суду зазначила, що в жодному законі не зазначено, з якою метою були встановлені такі обмеження, а також чи є вони необхідними в демократичному суспільстві. Оскільки дії Управління ДМС розглядаються як дії держави загалом, до того ж такі дії порушують основоположні права

громадян, то вони були визнані протиправними.

Таким чином, у цій справі Верховний Суд підкреслив істинне призначення суду — захист порушених прав громадян, навіть за умови недосконалості законодавства. Зміна парадигми, продемонстрована у цій постанові, полягає в тому, що дії суб'єктів владних повноважень, навіть якщо вони відповідають вимогам закону, можуть бути перевірені крізь призму дотримання державою принципу верховенства права у процесі запровадження законодавчих вимог, якими керується такий владний суб'єкт.

Ліквідація дискримінації

Іншим вагомим рішенням, яке змінило підхід до вирішення сімейних спорів, була постановою Великої Палати Верховного Суду від 17.10.2018 р. у справі №402/428/16-ц. Протягом тривалого часу судова практика в Україні формувалася таким чином, що місце проживання малолітньої дитини зазвичай визначалося разом з її матір'ю, без особливої уваги до ставлення батька до своїх обов'язків, умов проживання кожного з батьків, їх заробітку тощо. Суди просто посилалися на 6-й принцип Декларації прав дитини, прийнятої резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1959 р., яким передбачено, що малолітня дитина може бути розлучена з матір'ю лише за виняткових обставин.

№6-2445цс16 та від 12.07.2017 р. у справі №6-564цс17. У зв'язку з цим справу було передано на розгляд Великої Палати Верховного Суду.

Постановою від 17.10.2018 р. Велика Палата Верховного Суду погодила із зазначеною позицією Касаційного цивільного суду, змінивши таким чином парадигму цієї категорії справ. Суд вказав, що Декларація прав дитини не була ратифікована Україною, не має офіційного перекладу українською мовою. Враховуючи зазначене, Верховний Суд постановив, що Декларація прав дитини не є міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а також не вважається частиною національного законодавства України. При цьому законодавство України не містить норм, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною.

За результатами перегляду цієї справи, Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що під час визначення місця проживання дитини першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини відповідно до вимог ст. 3 Конвенції про права дитини від 20.11.1989 р. Юридична спільнота позитивно оцінила це рішення, оскільки воно усуває дискримінацію прав батька малолітньої дитини, обумовлену міжнародним документом, який насправді не мав юридичного значення для України.

ВС фактично ототожнив фінансування клієнта зі сплатою йому коштів фактором

Зміна парадигми

Достатньо суперечливою та водночас надзвичайно важливою для судової практики стала постановою Великої Палати Верховного Суду від 11.09.2018 р. у справі №909/968/16 про визнання недійсними договорів відступлення права вимоги. У цій справі суд встановлював відмінність між договором цесії та факторингу. Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку про те, що договір факторингу є правовичиною, який має такі характеристики:

- йому притаманний специфічний суб'єктний склад (клієнт — фізична чи юридична особа, яка є суб'єктом підприємницької діяльності; фактор — банк або інша фінансова установа, яка відповідно до закону має право здійснювати фінансові, в тому числі факторингові операції; боржник — набувач послуг чи товарів за первинним договором);

- його предметом може бути лише право грошової вимоги (такої, за якою настав строк платежу, а також майбутньої грошової вимоги);

- метою укладення такого договору є отримання клієнтом фінансування (коштів) за рахунок відступлення права вимоги до боржника;

- за таким договором відступлення права вимоги може відбуватися виключно за плату;

- його ціна визначається розміром винагороди фактора за надання клієнтові відповідної послуги (цей розмір може встановлюватися у твердій сумі; у формі відсотків від вартості вимоги, що відступається; у вигляді різниці між номінальною вартістю вимоги, зазначеної в договорі, та її ринковою (дійсною) вартістю тощо);

- вимоги до форми такого договору визначені у ст. 6 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

Таким чином, Верховний Суд фактично ототожнив фінансування клієнта зі сплатою йому коштів фактором. Однак, на нашу думку, такі ознаки притаманні саме договору цесії, а не факторингу, адже фінансування за договором факторингу законодавець відносить до кредитних операцій (п. 3 ч. 1 ст. 49 Закону України «Про банки та банківську діяльність»). Суть факторингу полягає у здійсненні банком фінансування клієнта з метою отримання прибутку шляхом передачі йому грошових коштів за плату, тобто здійснення кредитування, а відступлення права вимоги за таким договором є лише складовою частиною господарської операції, що полягає у забезпеченні виконання зобов'язання під фінансування.

Висновки Великої Палати Верховного Суду, викладені у цій постанові, викликали неабиякий резонанс в юридичній спільноті та певним чином змінили парадигму, яка існувала у правовідносинах з відступлення прав вимоги.

Усунення невизначеності

Незважаючи на незначну тривалість діяльності Верховного Суду,

йому вдалося внести ясність в окремих категоріях спорів, зокрема в тих, що виникали у відносинах страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.

П. 16 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 р. №4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки» передбачалося, що у разі відсутності згоди особи, відповідальність якої застрахована, на відшкодування шкоди, завданої потерпілому, така шкода підлягає відшкодуванню страховиком у межах передбаченого договором страхування страхового відшкодування.

Однак з такою позицією не погоджувався Верховний Суд України, який у постанові від 23.12.2015 р. у справі №6-2587цс15 вказав, що страховик, який виплатив страхове відшкодування, має право самостійно обирати спосіб захисту свого порушеного права (зокрема, право вимоги до винної особи про стягнення коштів у розмірі виплаченого страховиком відшкодування. Враховуючи такі висновки Верховного Суду України, суди почали визнавати право страховиків стягувати в порядку регресу страхові виплати безпосередньо з особи, винної у вчиненні ДТП, в обхід страховика цивільно-правової відповідальності такої особи.

Одна з таких справ (№755/18006/15-ц) потрапила на розгляд Верховного Суду. У цій справі найвищий орган судової влади не погодився з висновком Верховного Суду України та ухвалою від 12.04.2018 р. передав справу на розгляд Великої Палати Верховного суду. ВС констатував, що спрямовування судової практики шляхом неврахування наявності договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності під час вирішення питання про відшкодування шкоди особою, яка застрахувала свою відповідальність відповідно до Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», нівелює існування цього правового інституту.

Велика Палата погодилася з такими доводами Касаційного цивільного суду, зазначивши у постанові від 04.07.2018 р. про те, що відшкодування шкоди особою, відповідальність якої застрахована за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, можливе за умови, що згідно з цим договором або Законом України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності влас-

ників наземних транспортних засобів», у страховика не виник обов'язок з виплати страхового відшкодування, або якщо розмір завданої шкоди перевищує ліміт відповідальності страховика. Покладання обов'язку з відшкодування шкоди в межах страхового відшкодування на страховальника, який уклав відповідний договір страхування і сплачує страхові платежі, суперечить меті інституту страхування цивільно-правової відповідальності (ст. 3 Закону України «Про обов'язкове страху-

вання Верховного Суду у справі №202/12824/14-ц. У цій справі позивач уклав договір позики. Потім, з метою повернення позикодавцю коштів та недопущення звернення стягнення на своє житло в рахунок погашення потенційної заборгованості, продав наявну в нього нерухомість за цінами, що були у 10 разів нижчими ніж ринкові, тобто на вкрай не вигідних для нього умовах. З цих підстав позивач просив визнати недійсними відповідні договори купівлі-продажу нерухомості.

Переглядаючи всі ці рішення в касаційному порядку, Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 23.05.2018 р. не погодився з висновками судів попередніх інстанцій. ВС зазначив, що позивач як причину укладення оскаржуваних договорів вказав бажання уникнути звернення стягнення на майно за наявності боргу. Однак суди надали оцінку тому, чи була така поведінка позивача добросовісною (мала законну мету), а також чи підлягають захисту права особи, яка оспорує вчинені нею правочини, метою яких було уникнення відповідальності за зобов'язаннями. Верховний Суд у цій справі зазначив, що у всіх справах правосуддя та справедливості мають перевагу над строгим розумінням права.

Така позиція Верховного Суду видається визначальною, оскільки раніше суди нечасто досліджували спірні правовідносини крізь призму добросовісності поведінки їх учасників, а випадки відмови у позові з підстав переслідування позивачем незаконної мети нам взагалі невідомі.

Звичайно, наведені вище рішення не можуть повною мірою продемонструвати результати роботи новоствореного Верховного Суду за перший рік його діяльності. Однак варто відзначити, що все частіше правові висновки Верховного Суду свідчать про його спроби змінити наявну парадигму домінування формалізму, демонструють прагнення впровадити засади превалювання верховенства права над буквою закону, що заслуговує схвальних оцінок.

Правові висновки ВС свідчать про його спроби змінити наявну парадигму домінування формалізму

вання цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів»).

Таким чином, у цій справі Верховний Суд дослідив суть правовідносин, які виникли між сторонами, надавши перевагу духу, а не букві закону, чим продемонстрував готовність до глибокого юридичного аналізу правових конфліктів, переданих на його вирішення.

Демонстрація мудрості

Продовжуючи тему парадигми превалювання змісту над формою, варто відзначити ще одне достатньо визначальне рі-

шенням суду першої інстанції, залишеним без змін апеляційним судом, позов у цій частині було задоволено. Суди мотивували своє рішення тим, що під загрозою втрати житла через борги позивач був змушений укласти договори купівлі-продажу належного йому нерухомого майна на вкрай не вигідних умовах, позбавивши себе єдиного житла, а також що за умови відсутності тяжких обставин позивач взагалі на зазначених умовах не уклав би спірні правочини, що є підставою для визнання цього договору недійсним відповідно до ст. 233 ЦК України.

